

1. Landsbyen Sallinges ydre forhold.

Landsbyen Sallinge er beliggende ca. 20 km syd for Odense og ca. 15 km nordøst for Fåborg. Den gennemløbes fra øst mod vest af den smukke Sallinge Å, som gennem landsbyen følges af Sallinge Å, der ca. 1 km sydvest for landsbyen udmunder i Odense Å. Af disse stednavne, samt at Sallinge har givet navn til herredet, nemlig Sallinge Herred, ses at landsbyen har været større end omegnens, og dermed også præget udviklingen i omegnen. Landsbyen bestod af 22 gårde og nogle huse. Den var placeret på den oprindelige forbindelsesvej mellem Svendborg og Assens, men vigtigere må dog have været, at jorden rundt omkring var frugtbar, samt at der var let adgang til byggematerialer, nemlig fra Skoven Orebanke vest for byen, hvor man kunne få træ og fra Sallinge Å, hvor man kunne få grus og sten.

I selve Sallinge findes der ingen herregårde, men kun ca. 1 km syd for ligger Gelskov, som har haft en afgørende betydning for landsbyens udvikling. Andre herregårde, som har haft betydning for landsbyens udvikling, d.v.s. dem, som har haft fæstegårde beliggende der, er Brobygård, som ligger ved Brobyværd; det store og smukke Brahetrolleborg, som i adskillige slægtled har været i den berømte danske adelslægt Rewentlovers eje, og som ligger ved landsbyen Korint, Nybøllegård, der er den eneste af gårdene sammen med Gelskov, som ligger indenfor sognets grænser, nemlig ved Nybølle. Disse nævnte herregårde har haft stor indflydelse på sognets udvikling. For Sallinge er det dog også i høj grad Sandholt, som ligger ved Sandholt Lyndelse, der har præget udviklingen. Af de andre er det navnlig Gelskov og Brobygård, som har haft stor betydning for netop Sallinge, mens de andre kun har haft gårde på et noget tidligere tidspunkt (før 1600) i byen.

2. Fæstets udvikling frem til ca. 1830

Hvor langt tilbage fæstevæsenet går, hersker der en del tvivl om. Muligvis har der været en form for fæstevæsen allerede i oldtiden, men først langt senere,

nemlig i Valdemartiden år 1200, fås her i landet en opgørelse over, hvor mange bøndergårde, der var selv-
ejet eller under fæste. Under den sidste besidderform
var på dette tidspunkt omkring en tredjedel. Netop her
i denne usikre tid i middelalderen kom en stor del af
bøndergårdene ind under herremændene, da tiderne var
så usikre, at bønderne måtte søge herremændenes beskyt-
telse ved at betale en afgift i form af korn og arbej-
de for at undgå, at soldaterne trampede i markerne o.s.v.

Dette forhold mellem herremænd og bonde var dog oprin-
deligt ret øst, det kunne til enhver tid opsiges af dem
begge. Senere blev forholdet strammet, således at bonden
måtte gå ind på hårdere betingelser. Hans tvangsarbejde,
hoveriet, på godset belv udvidet, herremanden havde ret
til at slå og mishandle ham, hvis han ikke lystrede, og
for at hindre en større afvandring fra landbruget indfør-
tes stavnsbåndet i 1733. Det var dog ikke muligt for gods-
ejerne evigt at beherske den store bondebefolkning. og
de store landboreformer kom da også i slutningen af 17-
hundredetallet i forbindelse med de frihedskræv, som rej-
ste sig andre steder i verden.

Ved de store landboreformer afskaffedes stavnsbåndet,
udskiftningen gennemførtes og herremændens rettigheder
over for bonden fastlægdes i et større omfang end tid-
ligere. Stramningen af bøndernes forhold under godset
op gennem 16- og 17- hundrede-tallet gav sig først og frem-
mest udslag i øget hoveri, som oprindeligt havde været
meget beskedent. Skatterne og afgifterne steg også jævnt,
men det var dog ikke et nært så stort problem for bønder-
ne som hoveriet.

Udviklingen i Sallinge svarer i nogen grad overens
med udviklinge for hele landet. Det er dog svært af
danne sig noget nøjagtigt indtryk af antallet af fæs-
tere og selvejere før omkring 1550, hvor det i forskel-
lige ting- og skattebøter er klarlagt. Omkring dette årstal har
der været mindst 3 selvejere, men måske yder-
ligere 2. Det må dog bemærkes, at der mindst var lige så
mange i Valdemarstiden og utvivlsomt endnu flere.

Omkring 1600 begyndtes et mageskifte mellem godserne,
d.v.s. at godserne byttede deres fæstegårde, således
at de kunne samle landsbyerne lige omkring godset under

dets besiddelse, hvorimod de tidligere havde hørt til adskillige forskellige godser, hvorefter nogle lå 10 - 20 km væk og måske endog i en anden landsdel. At mageskiftet først kom i gang på dette tidspunkt, skyldes, at det var praktisk, gårdene lå så tæt på godset som muligt, da hoveriet var blevet øget kraftigt netop i denne tid. Hoveripligtige gårde, som lå langt fra godset, spildte meget tid på transport til og fra godset med deres heste og vogne.

For Sallinge og faktisk for godserne i omegnen, begyndte denne udvikling med Adolf Von Holstens overtagelse i 1667. Han søgte med stor energi at skaffe sig sæmnlige gårde i Sallinge og Hillerslev. Af nedenstående tabel fremgår gårdene i Sallinges tilhørsforhold, først omkring 1688, hvor der endnu ikke var kommet skred i tingene, og bagefter år 1802, hvor det var blevet gjort færdigt af slægten Muchadell, som foruden Gelskov havde Brobygård, Areskov og Ølstedgård.

	1688	1802
Gelskov	4	20
Brobygård	3	-
Fjellebro	1	-
Sandholt	8	-
Areskov	1	-
Andre	3	-

I begyndelsen af det 1800. århundrede var det meget dårlige tider for bønderne. Hovedårsagen til disse var de store skatter, som tyngede efter de hårde krigene mod Sverige. De dårlige tider for bønderne på denne tid ses straks, hvis vi kaster et blik på de forskellige fæstere, som har været i besiddelse af gårdene. Det ses tydeligt, at der netop i denne periode, har været talrige fæsteskitter, og ofte har der kun været få år imellem. Dette medførte, at nogle bønder kom så langt bagefter med landgilden til godset, at de ofte skyldte så meget, at de umuligt kunne overkomme at betale det tilbage, men ofte blev disse store restancer eftergivet, fordi det var umuligt at få en ny fæster til gården. Dette bevirkede også, at til tider stod adskillige gårde tomme; fra Sallinge berettes der også om adskillige ødegårde.

Disse dårlige tider medførte, at herremanden fik tildelt specielle rettigheder overfor sine fæstere. Han kunne nu, hvis en bonde nægtede at tage en gård i fæste, straffe ham med militærtjeneste. Ligeledes blev stavnsbåndet indført, således, at der ikke kunne finde nogen afvandring fra landbruget sted. Fra Sallinge berettes ikke særlig meget fra denne tid, bortset fra adskillige overfald på den som andre steder forhædte ladefoged, som holdt opsyn med bønderne på hovmærken.

Netop hoveriet blev mange gange misbrugt af herremanden, da det var på ubestemt tid. Bønderne selv var dog også medvirkende dertil, da der ofte sløsedes med hoverbejdet, således at der gik al for megen tid tabt. En anden meget uheldig ting for fæstebønderne var, at hvis de under fæstetiden forbedrede deres gårde, havde de eller deres arvinger ved deres fratrædelse eller død ingen krav på erstatning for forbedringerne fra herremandens side. Herremanden flyttede ofte rundt med sine fæstere, trods forbud fra Frederik 6. 3. efter sit forgodtbefindende.

Disse utålelige forhold varede dog heller ikke ved. I anden halvdel af det 18. århundrede kom en række love og reformer til forbedring af bøndernes forhold. I 1769 kom to vigtige bestemmelser. Den ene gik ud på, at hovbøndernes hovdage skulle fastlægges, mens den anden tilstod bønderne erstatning for forbedringer på gården udført i fæstetiden. Den første reform var et stort fremskridt, men den ophævedes allerede 2 år senere efter Struenses fald, mens værdien af den anden reform begrænsedes af, at den ikke gjaldt nybygninger, som var strengt nødvendige for avlen.

De næste reformer beskæftigede sig med fællesskabets ophør. I de fleste landsbyer havde bønderne deres jord spredt uddå på et utal af steder, således havde en almindelig gård i Sallinge 67 forskellige steder. Det uhensigtsmæssige ved dette behøves vist ikke beskrives. Trods bøndernes modstand bestemte regeringen, at jorden skulle udskiftes ved lov af 1761 samt 1776, 1781 og 83. Udskiftningen i Sallinge foregik 1791. den blev dog ikke særlig god, da gårdene i landsbyen lå meget tæt, hvilket medfør-

te, at mange gårde skulle udflyttes for at gøre udskiftningen effektiv. Resultatet blev dog sådan, at der kun udflyttedes 3 gårde. (Derfor fik nogle af de andre gårde langt til deres jord, mens alle de andre gårde lå på deres, men i den ende, hvor jordlodderne var smalle op til byen, hvilket jo ikke var eller er særlig hensigtsmæssigt). Dem dag å dag er der endnu et par gårde, som ikke ligger på deres jord, men lige efter udskiftningen var der en 6-7 stykker, som så siden er blevet flyttet ud efter brand o.lign. Sammen med udskiftningen var stavnsbåndets ophævelse sikkert den vigtigste reform.

En genindførelse af reglen om fastlæggelse af antal hovdage blev vedtaget i 1791. Her skulle hver hovedgård i overenskomst med bønderne indsende et nøje udført regnskab over antal hovdage, som var nødvendige, til en specielt oprettet hoverikommission. En sådan overenskomst blev også indgået mellem Gelskov og dets hoveripligtige bønder. For at opmuntre godsejerne til at frasælge deres bøndergods udstedtes nogle bevillinger til, at nogle hovedgårde måtte beholde deres fra gamle tid skattefrihed, selvom de frasolgte deres bøndergods, således at hovedgården ikke mere blev en komplet hovedgård. Sådanne reformer blev udstedt 1785, 1800 og 1807. Love om fæstets varighed vil blive omtalt i næste afsnit.

3. Fæstevæsenets vilkår ved ca. 1830

a. Herremandens rettigheder med en fæstegård.

En af de ting, der var stor utilfredshed med i 1700 tallet, var foruden stavnsbåndet og det ubestemte antal hoveridage, som senere vil blive omtalt, den meget vage lovgivning om herremandens ret til at bestemme over sin fæstegård, det være med hensyn til videre bortfæstning, når den stod tom eller hans rettigheder overfor en allerede fæster. Herremændene havde op igennem tiderne og til en vis grad helt op i 1700 tallet, som tidligere nævnt, kunne opsiges og ombytte sine fæstere efter behag, men det blev der sat en endelig stopper for ved de store landbo-reformer, således at hans rettigheder lå fast på dette område omkring 1830.

Hvis vi tænker os, at en fæstegård på en eller anden måde stod ledig, kan vi prøve at se på herremændens muligheder med den. Vi kunne tænke os, han ville nedlægge den og således lægge jorden ind under hovedgårdens drift. Dette kunne han imidlertid ikke, da det var meget strengt forbudt, medmindre jordtilliggendet var så lille, at bondefamilie ikke kunne klare sig ved jorden alene eller et nedlæggelsen var nødvendig så at andre fæstegårde kunne få del i den nedlagte gårds jord. En anden mulighed, vi kunne tænke os, var, at herremanden kunne forpagte sin gård ud for kort tid, f. eks. 2år. Dette var der imidlertid også forbud imod, da det efter regeringens mening var en meget uheldig ordning, hvilket det ganske sikkert også var.

Næste mulighed var, at herremanden e.v.t. kunne ønske at sælge gården fra, da den måske lå langt fra hans hovedgård eller han af en eller anden grund manglede penge. Regeringen havde ved forskellige love og reformer opmuntret til denne løsning, trods der blandt regeringsmedlemmerne havde hersket og stadigvæk herskede ~~delte~~ meninger om landbrugspolitikken. For således at bønderne skulle have råd til at blive selvstændige var der ved forskellige love og forordninger oprettet kredittkasser, som kunne give lån til bønderne.

Langt den almindeligste løsning herremanden ville vælge med hensyn til sin gård, var at fæste den ud igen. Når han fæstede den ud igen, kunne han igen vælge imellem livsfæste eller arvefæste. Hvis gården tidligere havde været en arvefæstegård, havde herremanden overhovedet ingen muligheder for noget valg, for så skulle den gå videre til den afdødes eller på anden vis uarbejdsdygtige fæsters søn. Men havde den tidligere blot været udfæstet på almindelige vilkår, hvis betingelser vil fremgå af det følgende afsnit, kunne han nu udfæste gården på samme vilkår igen eller tilstå den nye fæster arvefæste.

b. Fæsterens vilkår.

Som det fremgår af navnet livsfæste, betyder det, at det er fæste for livstid. Denne ret, som allerede blev indført 1523, men blev meget dårligt overholdt, især under

stævnsbåndet, sikredes ved lov af 1790, var af overordentlig vigtighed for fæsteren. Han kunne således aldrig blive jaget fra sin gård, sålænge han opfyldte sine forpligtelser overfor herremanden, og ydermere var hans kone også sikret i tilfælde af sin mands død, da det også gjaldt for enkens livstid. Forskellen mellem livs- og arvefæste består hovedsagelig i, at herremanden var tvunget til at bortfæste gården til den tidligere fæsters søn ved arvefæste, hvilket dog også var særdeles almindeligt ved livsfæste. Arvefæsteren havde dog ret til i nogle tilfælde at pantsætte gården.

Både for livsfæstes og arvefæstes vedkommende gjaldt det, at de ved overtagelsen af en fæstegård skulle betale en vis indfæstningsafgift, som i størrelse var afhængig af tidens økonomiske vilkår for bønderne, således var den som tidligere nævnt i begyndelsen af 1700 tallet næsten lig nul, f.eks. 1-2 rigsdaler. Ved indfæstningen skulle gården vurderes af uvildige mænd, da det var bestemt ved lov af 1787, at der skulle være tilstrækkeligt med redskaber, såsæd, gode bygninger og andet, som var nødvendig for gårdens drift, såfremt herremanden ville kunne få erstatning for e.v.t. forringelse af gårdens værdi af fæsteren ved hans fratræden.

Efter indfæstningen, som omkring 1830 vel lå på en 7-800 rigsdaler, kunne fæsterens forpligtelser overfor herremanden deles i 2 grupper, nemlig landgilden og hove-riet. Desuden skulle bønderne betale skat og tiender.

Landgilden havde fra gammel tid af været betalt i naturalier og havde i forhold til hove-riet været nogenlunde konstant op igennem 1700 tallet. Det praktiske i, at landgilden svarede i naturalier, var, at den således var uafhængig af inflation og lignende. Upræktisk var det dog af to årsager. For det første nedsattes landgilden ikke i tilfælde af misvækst, selv om de betalte naturalier repræsenterede en større værdi end ellers. For det andet var der en del kørsel med disse, da de ofte skulle bringes til en kornhandler. Det må dog bemærkes, at det var op til herremanden selv, hvor streng han ville være med indkrævningen af landgilden, således at ved de mere men-

næskevinlige blev landgilden ofte eftergivet. Ved naturalielandgilden forholdt det sig således, at den op igennem 1800 tallet mange steder blev afløst af en pengeafgift.

Tienderne blev ligeledes betalt i naturalier, men det blev i 1810 bestemt, at tienderne skulle fastlægges til en pengeafgift. Det skulle ske ved at beregne tiendernes værdi for de sidste 10 år + en tiendedel. Denne værdi blev fastsat i korn, og man betalte så fremover efter gældende kapitaltakst, men mange vedblev at betale i naturalier. Endnu i 1835 var stadigvæk en tredjedel betalt i naturalier. Tiendenet var iøvrigt fordelt på præste- konge- og kirketiende. Den almindelige skat, som bonden skulle betale til staten, indbetalte han til herremændene, som igen sendte den videre til staten.

Den værste afgift, som var påbudt fæstebonden, var som tidligere nævnt hoveriet, som var delt op i flere forskellige former, avlings-, bygnings- m.m. Selv om antallet af hoveridage var blevet fastlagt, var det dog stadigvæk ved 1830 en stor byrde for de hovgørende bønder. Regeringen søgte da også at opmuntre til at lade hoveriet afløse mod en pengeafgift. Det, som kaldes delvis hoveri, kan anses som betydningsløst, da det kun drejer sig om gødningskørsel, medvirken ved klapjagter plus flere andre småting. Hoveriets afløsning vil fremgå af en senere tabel.

Af følgende regnskab for gårdmand Jørgen Johansen, Sallinge, fås et indtryk af beløbenes størrelse.

Hoveriet er dog taget fra Pilegårds Arkiv. Den pågældende gårds størrelse er på omkring $6\frac{1}{2}$ tdr hartkorn, men gården er kun regnet til en halvgård, d.v.s. halvt hoveri og landgilde. Beløbene svarer ganske godt til konstruerede regnskaber fra samme tid, nemlig 1845.

1. halvår			2. halvår		
Skatter	rgd	sklg		rgd	sklg
Gammelskat	22	16	Gammelskat	22	16
Landskat	1	47	Landskat	1	47
Faurageskat	2	03	Ekstrapåbud		52
Ekstrapåbud		52	Faurageskat	2	03

Kommuneafgift	5	52½	Kommuneafgift	5	52½
1/6 bankrente	1	17	1/6 bankrente	1	17
Brandpenge		90	Brandpenge		90
Af kassebog nr 118		02½	Af kassebog nr. 118		03
			Stænderskat		39
Ialt	33	88½	Ialt	34	31½

Helårlig skat ialt 68 rgd. 23½ skl.

Landgilde:

2 tønder rug		Rug 8 rgd
2 tønder byg	Betalt i naturalier,	Byg 6 rgd
2½ tønde havre	sverer i penge til:	havre 4½ rgd
	Ialt:	<u>18½ rgd.</u>

½ otting smør

1 gås

½ læm

2 skæpper gåsehavre

3 høns

10 æg

1 rgd. 10 sklg.

Betalt i penge under
navnet småredsel

Ialt 6 rgd 60 skl

Landgilde ialt 25 rgd. 12 sklg.

Tiender:

For hver af de tre tiender betaltes et beløb svarende til værdien af 1 tdr. 2 skp. 1 fjerdingkar af hver af de kornsorter:

Præstetiende for 1845		16 rgd 22sklg
Kongetiende " "	" "	" "
Kirketiende " "	" "	" "
	Ialt	<u>48 " 66 "</u>

Hoveriet:

Spænddage 37

Gangdage 92

Svarer til omkring

dyrkning af 10 tdr land.

c. Fæste kontra selveje.

Udfra redegørelsen af fæstevæsenet på de foregående sider, kan vi overveje fordelene og ulemperne ved at være fæster og om det havde været bedre at være selvejer.

Op igennem 1700 tallet var det jo således, at betingelserne skiftede meget fra den ene herremænd til den anden, således det under nogle herremænd var en økonomisk fordel at være fæster, mens det under andre var bedre at være selvejer. Denne forskel blev mindre udpræget efter de store landboreformer, hvor forholdene jo var lagt mere fast. Udviklingen gik i reformernes sidste år indtil landbrugskrisen i 1820erne fra fæste og over til selveje. Årsagen var som tidligere nævnt regeringens opmuntringer hertil. Selvejet måtte da også være at foretrække, hvis der blot var økonomisk mulighed derfor, da bønderne således slap for hoveriet, der jo endnu var særdeles udbredt, ligesom landgilden også bortfaldt. I stedet skulle de betale af på købesummen og de forpligtelser, som fulgte med der. Moralsk måtte det dog også være et stort plus, da bønderne således blev fuldt og helt klar over, at de forbedringer, som de gjorde enten på bygningerne eller på jorden, kom dem fuldt og helt til gode. Hvor det ikke var økonomisk muligt for bønderne, eller hvor herremanden var imod frasælgning, kunne man så forsøge at begrænse eller helt afskaffe hoveriet og lade naturalielandgilden og tienderne betales i kontante penge i stedet for i naturalier.

Forskellen mellem fæster og selvejer omkring 1830 kom navnlig an på, om selvejeren havde købt før den store inflation behyndte omkring 1807, der førte til statsbankerotten i 1813, eller om de først havde købt under de stigende priser. For dem, der havde købt før inflationen, kom dennennaturligvis meget beløftigt, da de således kunne betale deres gæld af billigt, men dem, som havde købt under prisstigningerne, havde ofte meget svært ved deres gælds betaling efter møntreformen og de stadig nedadgående priser i tyverne, og det medførte, at adskillige gårde kom på tvangsaktion. Det var endog sådan, at nogle selvejere atter bad om at blive fæstere igen i perioden 1818-30. Med prisstigningerne i 30eene gik udviklingen igen den anden vej!

Hoveriets udbredelse 1785 - 1830 må betegnes som jævnt nedadgående, da nogle herremænd søgte at undgå frasælgning

ved at afskaffe hoveriet. I følgende skema ses udbredelsen af fæstevæsenet og hoveriet.

	1785		1835	
XXXXXX	antal	jordtlg.	antal	jordtlg.
Fæstegårde	55000	- htk.	25000	137000 htk.
Heraf fuldt hvg.	-	200.000 "	9200	55000 "
Selvejere	6000	- "		177000 "

Af tabellen ses, at fæstevæsenet var langt den mest udbredte besidderform i 1785, de udgjorde nemlig ca. 90% af bøndergårdenes antal. Af disse fæstegårde var langt den overvejende del hoverigørende, trods der ikke findes nogle nøjagtige tal for deres antal. Man må vel ca. anslå antallet til omkring 80%-85% af fæstegårdene, set ud fra tabellens andre tal. I 1835 var forholdet omvendt. Da var der kun ca. 36% af bøndergårdene fæstere, mens resten var selvejere. Af de ca. 36% fæstere var der ca. 27%, som endnu var fuldt hoveripligtige. (Det delvise hoveri var ikke særlig omfattende, så derfor regnes der kun med de fuldt hoverigørende). D.v.s. at ca. 45- 50% af fæstegårdene i 1837 havde fået hoveriet afskaffet i perioden 1787-1837, mod at betale hovnings afgift.

For Sallinges vedkommende gjalt disse tal ikke. I den pågældende periode blev ingen gårde solgt fra, men det tyder også på, at de her haft yderst rimelige forhold under godset, for alle gårdene klarede sig igennem lændbrugskrisen i tyverne uden skiften af fæstere. Med hensyn til hoveriet må jeg beklage, at det ikke er lykkedes mig at skaffe oplysning om, hvornår hoveriet er blevet erstatet med en hovningsafgift for alle gårdene. Jeg ved dog, at år 1802 ydede alle gårdene i Sallinge hoveri på nær 2. Den ene af disse, som betalte hovningsafgift og som ydede sin lændgilde i penge, var en arvefæstegård. Hvorfor de 2 var sluppet for hoveriet og naturalielændgilden vides ikke. I hovningsafgift betalte den mellem 20-25 rigsdaler, mens til sammenligning en kerlelønning på samme tid var omkring 25 rgd. Af den førømtalte regnskabsbog for Jørgen Johansen, Sallinge, fremgår det, at han året 1837 stadig ydede hoveri, da nogen hovningsafgift ikke er anført. Denne afgift er første gang anført 1851, hvor

den lød på ca. 56 rgd. Det vil derfor være rimeligt at antage at hoveriet for gårdene er blevet afskaffet efter den senere omtalte hoverilov af 1850.

4. Fæstereformer og frasælgning i enevældens sidste år.

Ved stænderforsæmplingernes oprettelse i 1830 skulle man tro, at der for alvor kom gang i afløsningen af fæste sagen og hoveriet. Det slog dog kun i begrænset omfang til, da stænder forsæmplingerne havde et konservativt præg, d.v.s. at godsejerne havde mindst ligeså meget at sige som bønderne. De var ikke interesseret i en tvungen frasælgning af bøndergodset, men med hoveriet var de lidt mere eftergivne overfor bøndernes krav. Derfor blev fæstelovgivningen kun til forbedringer i fæstesystemet, mens direkte og tvungne love til fæstebøndernes frigørelse blev udeladt. Af de vigtigste love, som forbedrede fæstesystemet, kan nævnes forordningen af hoveriet, som dog på en måde var et nederlag for bønderne, da den anerkendte godsejernes ejendomsret over fæstegårdene. Dens udtalelse lød på, at hoveriet burde afskaffes såfremt bønderne ville betale en rimelig afgift derfor. Trods denne usikre udformning, som kun i ringe grad direkte medførte en hoveriafløsning, da bønderne ofte var uvillige til at betale for den, gik den dog støt frem.

Ligeledes gik fæsteafløsningen støt frem i disse år, trods den mangelfulde lovgivning. Årsagerne til denne frasælgning må især søges i de begyndende gode tider efter landbrugskrisen i tyverne. Fæsterne følte mange steder, at de ikke fik nok ud af de gode tider, trods det, at deres landgilde ikke steg tilligemed det forbedrede foldudbytte. Indfæstningen var også stigende, men de udgjorde dog stadig ikke nogen særlig stor del af de priser, som selvejerne betalte for deres gårde. Trods de voldsomme stigninger i ejendomspriserne, kunne selvejerne nogenlunde hurtigt få betalt så meget af på gården så at de økonomisk havde det bedre end de fleste fæstere. De bedre økonomiske vilkår skyldtes i mange tilfælde, at det bedre for dem kunne betale sig at investere i gårdens drift end for fæsterne, da de havde deres børn som arvinger til går-

den, og ikke som fæstene kunne se deres gård i fremmedes besiddelse. Fæsternes fordel var stadigvæk en større økonomisk sikkerhed, da de var fri for at betale renter af en høj købspris ligesom selvejerne, men netop derfor var det oftest selvejerne, som fik mest ud af jorden, da de havde størst risiko.

I tal forholder det sig sådan, at omkring 1850 var der 21583 fæstegårde tilbage med et jordtilliggende på 113512 tønder hærtekorn, d.v.s. et fald på omkring 14% for antallet og omkring 16% i hærtekorn i forhold til 1835. Således udgjorde fæstegårdene nu 32% af bøndergårdenes antal, og af disse gjorde kun få procent hoveri. For Sallinges vedkommende var der ingen fæstegårde, som blev solgt fra Gelskov i den pågældende periode, mens hoveriafløsningen sikkert som tidligere nævnt er blevet udført 1850.

Hvis man i den pågældende periode kort skal se på, hvad der var bedst at være fæster eller selvejer, må vi sige, at det stadig i høj grad afhang af de betingelser godsejeren stillede fæstern - her tænkes navnlig på hoveri og landgilde - og ikke så meget af de på kort sigt økonomiske forhold.

5. Fæstevæsenets endelige afskaffelse.

a. Fra 1850 til systemskiftet 1901.

Den udvikling fra fæste til selveje og fra hoveriet, som var godt igang i enevældets sidste år, fortsattes naturligvis efter demokratiets indførelse, endog med større hast. Dette kan selvfølgelig ikke undre nogen, da man jo i et demokrati går ind for frihed, og det kan da også undre én, at der gik så lang tid, inden en tvungen fæsteafløsning kom igang. Her må man dog huske på, hvordan de styrende organer var sammensat. Bønderne, som jo udgjorde langt den største befolkningsgruppe, kunne trods det ikke få flertal i lands- og folketinget imod godsejerne. Den kamp, der blev kæmpet om afløsningen blev lang og bitter. Den nedsatte landbokommission fra 1849 var enige om det ønskelige i, at bønderne var selvejere, men måden, de skulle blive det på, var der stor uenighed om.

En tvungen afløsning stred mod godsejernes interesser, og de hævdede at det var et brud på den ved grundloven sikrede personlige ejendomsret, mens bønderne gik ind for den, men kisse kunne ikke blive enige om måden, hvorpå det skulle foregå. Resultatet blev, at flere forslag faldt til jorden. Først i 1851, hvor Monrad kom med et forslag, siden i 1853, da Tscherning kom med et lignende forslag, og endelig det i 1856 af I.A. Hansen og Tutein fremsatte forslag, som i hovedsagen gik ud på, at for hver 10. fraselgte gård skulle godsejeren have lov at inddrage den under hovedgårdens drift. Striden endte tildels i 1861, da der i stedet for en tvungen afløsning kom en række love, som opfordrede godsejerne til at frasælge fæstegods. Her kom I. A. Hansens og Tuteins forslag fra 1856 igennem, men det var blot nu en frivillig frasælgning. En anden lov, som kom samtidig sagde, at der ikke var fæstetvang for bøndergårde, som havde været i selveje i 20 år, således at de nu kunne forpagtes ud.

Det skal da også nævnes, at imens striden om den tvungne frasælgning stod på, var kronens fæstegods blevet solgt fra efter lov af 1851, og i dette tiår solgtes også meget af det fæstegods, som tilhørte offentlige stiftelser. I 1854 kom en lov, som tillod len, stæmhuse og fideikommisioner at frasælge deres bøndergods uden særlige bevillinger, og gav endda besidderne lov til i et begrænset omfang at råde over den indbragte salgssum. Hoveriet var heller ikke blevet forbigået ved lovgivningen, trods det næsten ingen udbredelse havde mere. Ved lov af 1850 bestemtes det, at hvis en godsejer eller en trejdedel af hans fæstebønder krævede hoveriet afløst af en pengeafgift, skulle dette ske. Netop denne lov må have haft indflydelse på hoveriet på Gelskov, da det som tidligere nævnt ophørte omkring 1851.

Disse love medførte en regelmæssig frasælgning indtil 1885, hvor den procentvise frasælgning falder. Det må dog gøres opmærksom på, at når man taler om frasælgning af bøndergodset, kan det også godt være tale om en frasælgning til arvefæste. Arvefæste var efterhånden næsten lig selveje, da de nu havde både ret til at sælge og pantsæt-

te. Af det følgende skema over fæsternes antal fås et indtryk af frasælgningsens omfang indtil 1905.

1850	1861	1873	1885	1895	1905
21583	14144	8831	5436	4325	3695

Det nederste tal er antal fæstegårde det pågældende år.

Man ser, at frasælgningen har været stor til midten i firserne, hvor jo den store landbrugskrise kom. Fra dette tidspunkt er frasælgningen foregået noget langsommere, men der var også kun en lille procentdel af fæsterne tilbage, mens en forsvindende lille del af disse stadig var hoveripligtige. En yderligere opmuntring til frasalgning var kommet i 1872, hvor en lov var blevet vedtaget, som udvidede godsejernes ret til at indtage fæstegårde under hovedgårdens drift. Dette fik de nu ret til i ubegrænset antal, dog skulle de i etaper frasælge resten af fæstegodset, således 90% af dem inden år 1900 .

Forskellen mellem fæstere og selvejere var efterhånden svære at se, da fæsterne jo efterhånden havde fået så mange rettigheder, at de på det område næsten var ligestillet selvejerer. Begge havde i de gode år op til firserne, men de selvejere, som havde købt til de dyre ejendomspriser før landbrugskrisen fik en svær tid under denne, og mange gik fallit, mens fæsterne klarede sig bedre på grund af deres økonomiske sikkerhed. De fleste af de fæstere, som købte deres gårde fri, betalte ofte yderst rimelige priser for dem, trods de høje priser på selvejendomme.

Trods den store frasalgning i resten af landet blev ingen gårde solgt fra Gelskov i Sallinge. Fæstene under Gelskov havde det sikkert ligeså godt som mange selvejere, da den behandling, som de fik af Gelskov var god, og der berettes da heller ikke end andet om tilfredshed både fra godset og fra bøndernes side.

b. Den tvungne frasalgning i 1919.

Trods fæstesagen omtrent var afsluttet, anså regeringen, som efter systemskiftet i 1901 var noget mere fremskridtsvenligt, det for nødvendigt helt af afslutte fæstesagen. Til at finde en løsning på disse problemer nedsattes en kommission i 1909. Fæstekommissionens betænkning lød på, at fordelene ved at kunne skaffe sig billig jord ved at bli-

ve fæster - indfæstningen oversteg sjældent 1000 kr pr. tønne hærtkorn, mens ejendomspriserne lød på omkring 7000 pr. tønne hærtkorn, - var ulemperne større. Ifølge kommissionen medførte fæstevæsenet en slags stavnsbånd, da fæsteren ikke kunne få betalt noget af sin indfæstning tilbage, hvis han ønskede at forlade gården.

Trods denne betænkning kunne man dog ikke på det pågældende tidspunkt blive enige om en tvungen afløsning. Først efter 1. verdenskrig, nærmere bestemt 30. juni 1919 kom loven om den tvungne afløsning. Men nå dog ikke tro, denne lov medførte store omvæltninger for landbruget, da der på dette tidspunkt kun var 2000 fæster tilbage, og dette tal indbefattede endda også fæstehusmænd.

For Sallinges vedkommende medførte denne lov eller optrækket til den, at Grevskabet Muchadell frasolgte de der-
tel hørende bøndergårde og således også dem i Sallinge, hvor alle gårde endnu i 1916 var fæstere. Frasælgningen skete over en periode på 3 år, nemlig 1917-20. Hvis man ser på de priser, som blev betalt, ser man, de var yderst rimelige. Ved prisfastsættelsen blev der taget hensyn til, hvorlænge siden det var at fæsteren var trådt til, og dermed havde betalt en ikke ubetydelig sum i indfæstning. Gårde af de fæster, som havde været i besiddelse af gården i lang tid, som ved udskiftningen var blevet sat ens i hærtkorn, blev betalt med omkring 25000 kroner, mens enkelte, som havde overtaget gården indenfor de sidste år før frasælgningen slap med en 12- 15000 kr. Disse priser lå meget lavt i forhold til ejendomspriserne.

Afskrift af Leif Knudsen's
prøvespeciale i historie 1974